



AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA AUDITORLIK RISKLARI VA ULARNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Ibragimov Abdunazar Narzullayevich
Uzbekiston Pensionerlar uyushmasi
Toshkent shahar kengashi raisi.
Tel +998 95 897 25 71

Annotatsiya. Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarining asosiy turlari – noaniqlik, xato va firibgarlik xavfi, shuningdek, nazorat va aniqlash risklari tahlil qilingan bo'lib, aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligi va shaffofligini oshirish maqsadida xalqaro auditorlik standartlariga asoslangan samarali strategiyalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar. Auditorlik, risklar, aksiyadorlik jamiyati, tahlil, strategiya, noaniqlik, firibgarlik, nazorat, aniqlash, moliyaviy barqarorlik, xalqaro standartlar, shaffoflik.

Аннотация. В данной статье проанализированы основные виды аудиторских рисков в акционерных обществах - риск неопределенности, ошибок и мошенничества, а также риски контроля и идентификации, а также выделены эффективные стратегии, основанные на международных стандартах аудита, в целях повышения финансовой устойчивости и прозрачности акционерных обществ.

Ключевые слова. Аудит, риски, акционерное общество, анализ, стратегия, неопределенность, мошенничество, контроль, выявление, финансовая устойчивость, международные стандарты, прозрачность.

Abstract. This article analyzes the main types of audit risks in joint-stock companies - uncertainty, error and fraud risks, as well as control and detection risks, and highlights effective strategies based on international auditing standards to increase the financial stability and transparency of joint-stock companies.

Keywords. Audit, risks, joint-stock company, analysis, strategy, uncertainty, fraud, control, detection, financial stability, international standards, transparency.

Kirish. So'nggi yillarda aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida shaffoflik va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirish global iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, auditorlik tizimining samaradorligi aksiyadorlik jamiyatlarining investitsion jozibadorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Xususan, 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan keyin ko'plab davlatlarda auditorlik standartlari yanada kuchaytirildi. Xalqaro Moliya Korporatsiyasi (IFC) ma'lumotlariga ko'ra, 2010-yilda auditorlik xatolari tufayli korporativ sektorda yo'qotilgan mablag'



miqdori 5%ni tashkil etgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 2,8%ga kamaygan. O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki yillarda auditorlik tizimi yangi shakllana boshlagan bo'lsa, hozirgi kunda xalqaro tajribaga asoslangan yondashuvlar joriy etilmoqda. Xususan, 2016-yilda qabul qilingan "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi qonun auditorlik jarayonlarini xalqaro me'yorlarga moslashtirishda muhim qadam bo'ldi. 2022-yilda esa mamlakatda auditorlik tashkilotlari soni 150 dan oshib, ular tomonidan o'tkazilgan tekshiruvlar natijasida 1,2 trillion so'mlik moliyaviy kamchiliklar aniqlangan. Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklari uch asosiy turga bo'linadi: moliyaviy hisobotlardagi xatoliklar, firibgarlik ehtimoli va ichki nazorat tizimidagi zaifliklar. Masalan, 2001-yilda AQShda "Enron" kompaniyasining auditorlik tekshiruvlaridagi qasddan noto'g'ri hisobot berish holati 74 milliard AQSh dollariga teng zarar keltirdi. Shundan so'ng, 2002-yilda Sarbanes-Oxley qonuni qabul qilinib, auditorlik jarayonlarini qat'iy tartibga solish yo'lga qo'yildi. Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik jarayoni asosan moliyaviy hisobotlarning haqqoniyligini tasdiqlash bilan cheklangan. Holbuki, rivojlangan davlatlarda auditorlik faqat tekshiruv bilan cheklanmay, risklarni oldindan aniqlash va ularning oldini olish strategiyalarini ishlab chiqishga qaratilgan. Masalan, Germaniyada 2019-yilda auditorlik jarayonlari natijasida aksiyadorlik jamiyatlarining ichki nazorat tizimi kuchaytirilgan bo'lib, moliyaviy noto'g'ri hisobot berish holatlari 40%ga kamaygan. O'zbekistonda auditorlik risklarini kamaytirish bo'yicha samarali chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Xususan, 2021-yilda Moliya vazirligi tomonidan auditorlik tashkilotlarining malakasini oshirish dasturi joriy etildi. Bu esa 2023-yilda auditorlar tomonidan aniqlangan moliyaviy xatoliklar miqdorini 15%ga kamaytirishga yordam berdi. Shu bilan birga, aksiyadorlik jamiyatlarida ichki audit tizimini kuchaytirish orqali aniqlash riskini minimallashtirish choralari ham ko'rilmogda. Dunyo tajribasida auditorlik risklarini kamaytirishning samarali strategiyalaridan biri – raqamli texnologiyalardan foydalanishdir. Masalan, Buyuk Britaniyada 2020-yilda joriy etilgan sun'iy intellektga asoslangan auditorlik dasturlari moliyaviy hisobotlardagi xatolarni 30%ga kamaytirishga yordam berdi. O'zbekistonda ham 2024-yilga kelib elektron audit tizimini keng joriy etish rejalashtirilmoqda. Shuningdek, auditorlik mustaqilligini ta'minlash ham muhim



ahamiyatga ega. 2018-yilda Yevropa Ittifoqi auditorlik tashkilotlarining mustaqilligini oshirish maqsadida auditorlik kompaniyalari va audit mijozlari o'rtasidagi hamkorlik muddatini cheklash bo'yicha qoidalar qabul qilgan. Bu esa auditorlarning xolisligini oshirib, risklarni sezilarli darajada kamaytirgan. O'zbekistonda ham 2023-yilda qabul qilingan qonunchilik o'zgarishlari auditorlik kompaniyalari va aksiyadorlik jamiyatlari o'rtasidagi uzoq muddatli shartnomalarni cheklashga qaratilgan.

Adabiyotlar sharxi. Christopher Nobesning fikricha, auditorlik jarayoni shaffof va samarali bo'lishi uchun xalqaro standartlarga qat'iy rioya qilish zarur. Nobes tadqiqotlarida auditorlik risklarining yuqori darajada bo'lishi investorlarga ta'sir ko'rsatishini va moliyaviy bozorlar ishonchliligini pasaytirishini ta'kidlaydi. U auditorlik risklarini kamaytirish uchun axborot texnologiyalaridan keng foydalanish va nazorat tizimlarini mustahkamlashni tavsiya qiladi[1]. William Messier auditorlik risklarini baholash va ularni minimallashtirish bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borgan olimlardan biridir. Uning fikricha, auditorlik jarayonida eng katta xatar – bu ichki nazorat tizimidagi zaifliklar va firibgarlik ehtimolidir. Messier o'z asarlarida auditorlik risklari darajasini pasaytirish uchun tahliliy protseduralardan keng foydalanish va auditorlarning professional shubha bilan yondashuvini kuchaytirish zarurligini qayd etadi. U, shuningdek, auditorlar mustaqilligini ta'minlash va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish uchun qattiq tartibotlarni joriy etish muhimligini ta'kidlaydi[2]. W. Robert Knechel xalqaro auditorlik amaliyotlari bo'yicha yetakchi tadqiqotchilardan biri bo'lib, u auditorlik jarayonining sifatini oshirish va risklarni kamaytirish bo'yicha innovatsion yondashuvlarni ilgari surgan. Knechel auditorlik tekshiruvlarining samaradorligi moliyaviy axborotning to'g'riligi va ishonchliligi bilan bevosita bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. Uning tadqiqotlarida auditorlik tashkilotlari raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektdan foydalanish orqali auditorlik risklarini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligi isbotlangan. U, shuningdek, auditorlik tekshiruvlarini o'tkazishda real vaqt rejimidagi monitoring tizimlarining muhimligini urg'ulaydi[3]. To'rayev Abduraxim Nortojoyevich O'zbekistonda auditorlik faoliyati va moliyaviy tahlil sohasida yetakchi tadqiqotchilardan biri hisoblanadi. U o'z ilmiy ishlarida auditorlik risklarini baholash va ularni



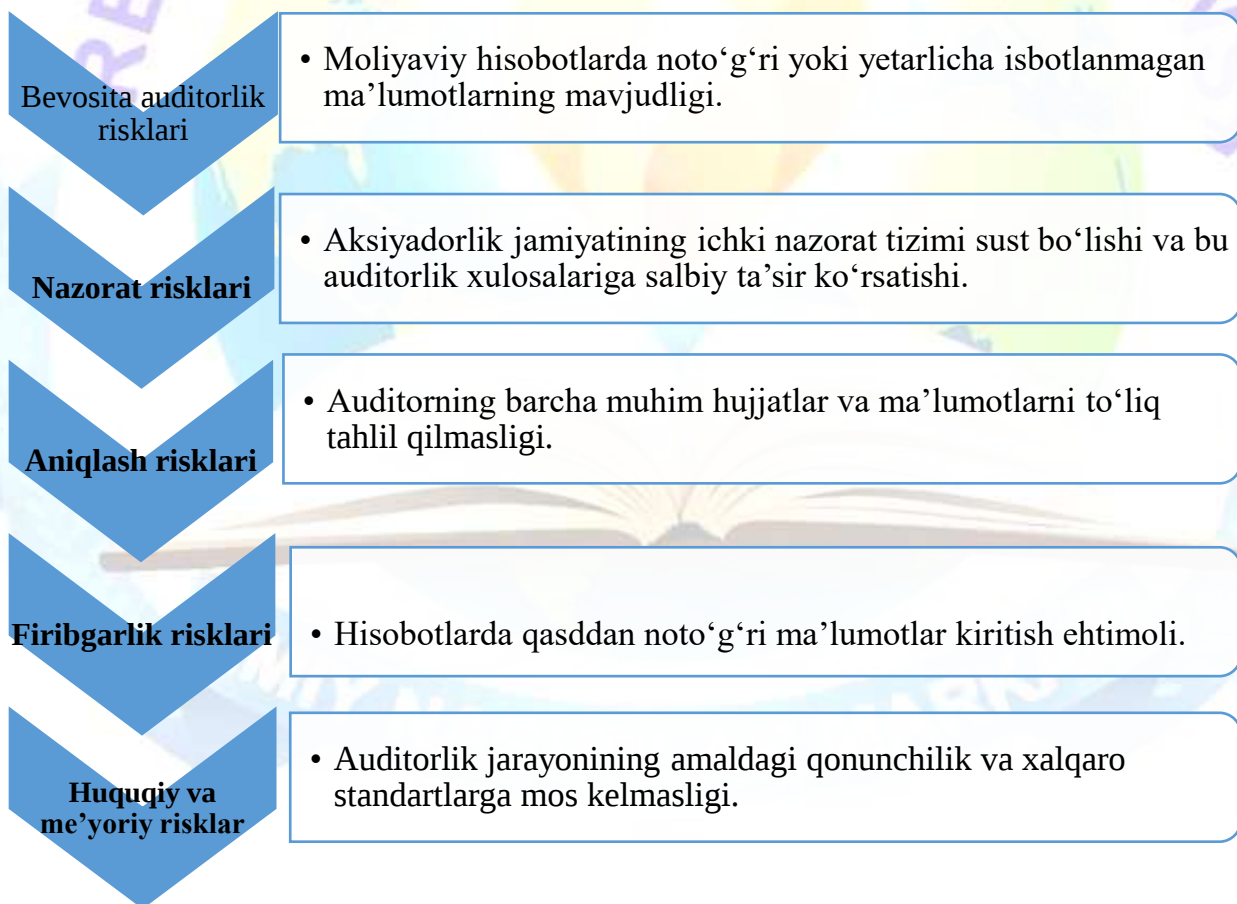
minimallashtirish muhimligini ta'kidlaydi. To'rayev fikricha, O'zbekistonda auditorlik jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun xalqaro standartlarni joriy etish, auditorlarning malakasini oshirish va axborot texnologiyalaridan keng foydalanish zarur. U auditorlik risklarini kamaytirishda ichki nazorat tizimini mustahkamlash ham muhim omil ekanligini qayd etib, aksiyadorlik jamiyatlarida raqamli audit tizimini rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar beradi[4]. Eshonqulov Azamat Abdiraximovich ilmiy izlanishlarida auditorlik risklarini kamaytirish uchun auditorlarning mustaqilligini ta'minlash va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish muhimligini ta'kidlaydi. A.Eshonqulov fikricha, O'zbekistonda auditorlik jarayonlarining ishonchliligini oshirish uchun moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga (IFRS) mos keluvchi tekshiruv tizimlarini joriy etish kerak. Shuningdek, u auditorlik tashkilotlari faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish va auditorlarning javobgarligini oshirish lozimligini ilgari suradi[5].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda auditorlik risklarini baholash va ularni kamaytirish strategiyalarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlar qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida taqqoslash, tahlil va empirik usullar ishlatilib, O'zbekiston va xorijiy davlatlardagi auditorlik amaliyotlari o'rganilgan.

Tahlil va natijalar. Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligi va shaffofligini ta'minlashda auditorlik muhim o'rin tutadi. Biroq, auditorlik jarayonida turli xil xatarlar mavjud bo'lib, ular hisobotlarning noto'g'ri shakllanishiga yoki firibgarlik ehtimolining ortishiga olib kelishi mumkin. Auditorlik risklari aksiyadorlar, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarning noto'g'ri qaror qabul qilishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun, ushbu risklarni aniqlash va kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqish auditorlik tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xalqaro amaliyotda auditorlik risklari uch asosiy turga bo'linadi: bevosita auditorlik risklari, nazorat risklari va aniqlash risklari. Bevosita auditorlik risklari moliyaviy hisobotlarning asosan subyektiv baholashga asoslanganligi sababli yuzaga kelishi mumkin. Nazorat risklari esa ichki nazorat tizimining yetarli darajada kuchli emasligi natijasida yuzaga chiqadi. Aniqlash risklari esa auditorlar tomonidan barcha muhim ma'lumotlarning



yetarlicha tekshirilmasligi natijasida ro‘y beradi. Ushbu risklarning mavjudligi auditorlik natijalarining sifatiga va investorlarning aksiyadorlik jamiyatlariga bo‘lgan ishonchiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston tajribasiga nazar tashlasak, auditorlik faoliyati xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlanib bormoqda. Xususan, Moliya vazirligi tomonidan 2021-yildan boshlab auditorlik tashkilotlari uchun xalqaro standartlarga asoslangan yangi metodologiyalar joriy etildi. Shunga qaramay, ichki nazorat tizimining sustligi, auditorlarning malaka darajasi va axborot texnologiyalaridan yetarlicha foydalanilmasligi auditorlik risklarini kamaytirishda hali ham dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Shu sababli, aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini kamaytirish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

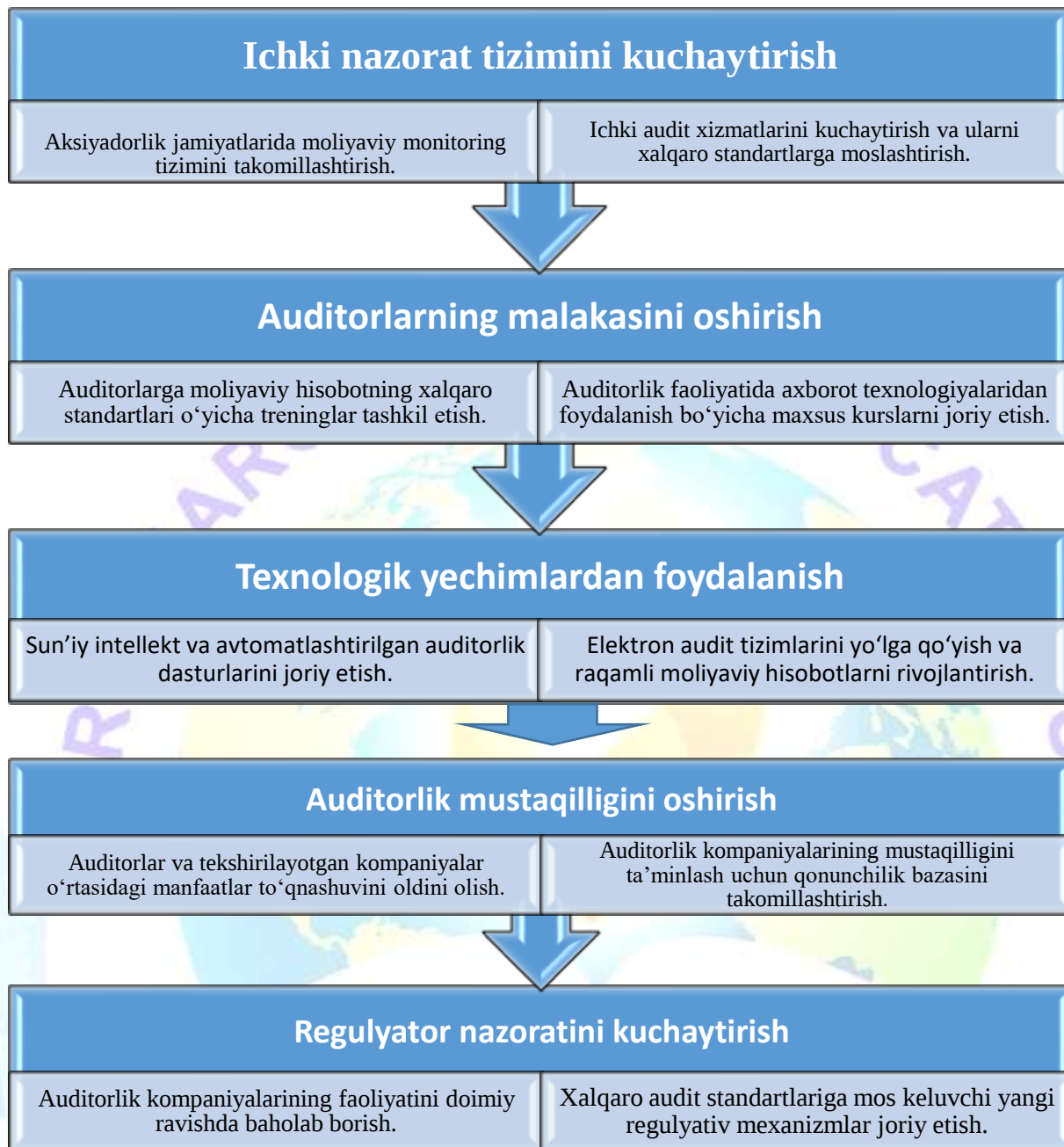


**1-chizma. Auditorlik risklari¹**

Auditorlik risklari aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga tahdid soluvchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ushbu risklar bevosita auditorlik risklari, nazorat risklari va aniqlash risklariga bo‘linib, har biri auditorlik jarayonining sifatiga bevosita ta’sir qiladi. Auditorlik risklarini kamaytirish uchun ichki nazorat tizimini mustahkamlash, auditorlarning kasbiy malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalarni auditorlik amaliyotiga keng joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, xalqaro audit standartlariga mos keluvchi huquqiy-me’yoriy bazani takomillashtirish orqali auditorlik jarayonlarining shaffofligini va ishonchliligini oshirish mumkin.

Auditorlik risklarini kamaytirish strategiyalari aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash va auditorlik tekshiruvlarining ishonchliligini oshirishga qaratilgan muhim choralar hisoblanadi. Auditorlik jarayonida yuzaga keladigan risklar moliyaviy hisobotlarning noto‘g‘ri talqin qilinishi, ichki nazorat tizimidagi zaifliklar va auditorlarning aniqlash xatolari bilan bog‘liq bo‘lib, ularni minimallashtirish uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Xalqaro va mahalliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, ichki nazorat mexanizmlarini takomillashtirish, auditorlarning kasbiy malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish auditorlik jarayonlarining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, samarali strategiyalar ishlab chiqish orqali auditorlik risklarini kamaytirish va aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy shaffofligini ta’minlash mumkin.

¹ Muallif tomonidan tuzilgan.



2-chizma. Auditorlik risklarini kamaytirish strategiyalari²

Ushbu strategiyalar auditorlik jarayonining ishonchliligini oshirishga, firibgarlik va moliyaviy xatoliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini kamaytirish orqali investorlarning ishonchini oshirish va bozor barqarorligini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini kamaytirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi, chunki bu korxonaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investorlar ishonchini oshirish va firibgarlikning oldini olishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari

² Muallif tomonidan tuzilgan.



shuni ko'rsatadiki, auditorlik risklari bevosita auditorlik xatolari, ichki nazorat tizimidagi zaifliklar va aniqlash jarayonidagi kamchiliklar bilan bog'liq bo'lib, ularni samarali boshqarish uchun kompleks yondashuv zarur. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan mamlakatlarda auditorlik risklarini kamaytirish uchun texnologik innovatsiyalar va avtomatlashtirilgan auditorlik tizimlari keng qo'llaniladi. O'zbekistonda ham auditorlik faoliyatini takomillashtirish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, mavjud tizimda auditorlarning malakasi, huquqiy me'yorlarning takomillashtirilishi va ichki nazorat tizimining mustahkamlanishi bo'yicha muammolar hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Auditorlik jarayonlarini takomillashtirish va risklarni kamaytirish bo'yicha bir qator strategiyalar taklif qilindi. Jumladan, ichki nazorat tizimini kuchaytirish, auditorlarning malakasini oshirish, texnologik innovatsiyalarni joriy etish va auditorlik mustaqilligini ta'minlash asosiy yo'nalishlar sifatida belgilandi. Shuningdek, davlat tomonidan regulativ nazoratni kuchaytirish va xalqaro auditorlik standartlariga muvofiq qonunchilikni takomillashtirish ham muhim strategiyalar sirasiga kiradi. Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini minimallashtirish uchun tizimli yondashuv talab etiladi. Xalqaro tajriba va mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan strategiyalarni amalga oshirish orqali auditorlik jarayoni shaffof va samarali bo'lishi, bu esa o'z navbatida aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini kamaytirish – bu nafaqat kompaniyaning moliyaviy hisobotlarining ishonchliligini ta'minlash, balki investorlarning ishonchini oshirish va firibgarlikning oldini olish uchun ham muhim masala hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, auditorlik jarayonida uchraydigan asosiy xavflar – bevosita auditorlik risklari, nazorat risklari va aniqlash risklari bo'lib, ularning har biri moliyaviy natijalarning noaniqligi va noto'g'ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu risklarni minimallashtirish uchun ichki nazorat tizimini kuchaytirish, auditorlarning kasbiy malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan keng



foydalanish zarur. Auditorlik jarayonlarida sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanish, shuningdek, xalqaro audit standartlariga mos keluvchi qonunchilik bazasini takomillashtirish orqali auditorlik sifatini oshirish mumkin. Bundan tashqari, mustaqil auditorlik tashkilotlarining maqomini mustahkamlash va manfaatlar to'qnashuvining oldini olish ham muhim yo'nalishlardan biridir. Aksiyadorlik jamiyatlarida auditorlik risklarini kamaytirishning samarali strategiyalari ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi zarur. Shu orqali auditorlik tekshiruvlarining shaffofligi va samaradorligini oshirish, aksiyadorlar va investorlarning manfaatlarini himoya qilish hamda korporativ boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nobes C. "International Financial Reporting Standards and Their Impact on Global Financial Comparability." Accounting and Business Research, 2014. 112-bet.
2. Messier W. "Auditing and Assurance Services: An Integrated Approach." Pearson Education, 2018. 389-bet.
3. Knechel W.R. "Audit Quality and Risk Assessment in a Changing Environment." Journal of Accounting Research, 2020. 67-bet.
4. To'rayev A.N. "O'zbekistonda auditorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari va xalqaro tajriba." Moliyaviy tahlil jurnali, 2021. 78-bet.
5. Eshonqulov A.A. "Korporativ boshqaruv va auditorlik risklari: O'zbekistonda dolzarb masalalar." Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, 2022. 95-bet.
6. D.E.Norbekov, A.T.To'raev, Sh.Sh.Rahmonov. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. O'quv qo'llanma. T.: Iqtisodiyot va moliya, 2019. -332 b.
7. Eshonqulov Azamat Abdiraximovich "Aksiyadorlik jamiyatlarida konsolidatsiyalangan moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar asosida takomillashtirish" Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi, Toshkent shahri – 2023.
8. Nakasone M. "AI and Technology Integration in Auditing: The Japanese Experience." Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics, 26(4),2019yil. 412-430.
9. Abduqodirov A.A. Auditorlik faoliyatini takomillashtirishning dolzarb masalalari. Toshkent: Iqtisodiyot.2021 yil